

השוואת המנין בפרשת פינחס למנין בפרשת במדבר

הקדמה

פרשת מנין בני ישראל בערבות מואב (פרק כ"ו) ארוכה מאד: יש בה יותר מששים פסוקים. במבט ראשון אינו מובן מדוע האריכה בה התורה כל כך, ומה באה התורה ללמדנו בכל השמות והמספרים. במאמר הקודם למדנו שכאשר דורשים אותה ומעיינים בה היטב, מוצאים כמה עומק יש בה, וכמה לימודים גדולים לדורות אנו יכולים ללמוד ממנה. במאמר זה נשוא את הפרשה למנין שבפרשת במדבר. מתוך ההשוואה לפרשת במדבר עולות מספר נקודות חשובות, שהבולטות ביותר הן שבפרשת במדבר היו הנשיאים שותפים למנין (במדבר א, ד-יז), ואילו בפרשת הנשיאים לא היו שותפים למנין, ולעומת זאת בפרשתנו יש פירוט למשפחות, ואילו בפרשת במדבר אין פירוט למשפחות. מתוך השוואה זו הפרשה מקבלת משמעות עמוקה יותר, גם לימודית וגם רעיונית.

א. מדוע הנשיאים לא היו שותפים למנין בפרשתנו?

1. הסבר ה"משך חכמה"

כתב ה"משך חכמה" (בפסוק ג): "יתכן כי במנין הראשון ציוה ד' שיקחו ראשי העדה נשיאי השבטים למנין, אולם כעת, אשר נשיא שבט גרם ליפול על ידו כ"ד אלף מישראל, נפסלו כל הנשיאים ממדרגתם"¹.

א. שאלה על דברי ה"משך חכמה"

לכאורה יש להעיר על מה שכתב ה"משך חכמה" על זמרי בן סלוא "נשיא שבט", שהרי בפסוקים כתוב רק: "נשיא בית אב לשמעני" (כה, יד), וכתב רש"י שם: "נשיא בית אב לשמעני - לאחד מחמשת בתי אבות שהיו לשבט שמעון!"

¹ עיין שם בהמשך דבריו של ה"משך חכמה" שכתב: "ולכן אמר להלן (ל, ב): 'וידבר משה אל ראשי המטות', וזה לכבדם ולפייסם". ועיין בחזקוני המובא במאמר הקודם פ"א סעיף 3.

ב. תשובה על דברי ה"משך חכמה"

יש ליישב שכדברי ה"משך חכמה" מפורש בדברי חז"ל במסכת סנהדרין (פב ע"ב) והובאו דבריהם ברש"י כאן בפסוק ו': "והנה איש מבני ישראל בא - נתקבצו שבטו של שמעון אצל זמרי, שהיה נשיא שלהם, אמרו לו: אנו נדונין במיתה, ואתה יושב וכו', כדאיתא באלו הן הנשרפין (סנהדרין פב ע"א)".

וכן כתב רש"י כאן בפסוק י"א: "לפי שהיו השבטים מבזים אותו: 'הראיתם בן פוטי זה שפיטם אבי אמו עגלים לעבודה זרה, והרג נשיא שבט מישראל', לפיכך בא הכתוב ויחסו אחר אהרן". מפורש כאן שזמרי היה נשיא שבט, ולא רק נשיא בית אב לשמעוני.

ג. מדוע אמרה התורה על זמרי בן סלוא: "נשיא בית אב לשמעוני"?

אבל קשה אם כן מדוע אמרה התורה רק: "נשיא בית אב לשמעוני"? שאלה מעין זו שאל המהרש"א בחידושי אגדות לסנהדרין (שם) וכתב: "ודרשו נמי שלומיאל וגו' שהוא היה נשיא שבט שמעון. ובמעשה זמרי נמי כתיב: 'נשיא בית אב לשמעוני'. ואף על גב דחמישה בתי אבות היו לשמעון, וכל אחד מהם היה נשיא, למדו לומר שהוא היה גם כן נשיא השבט, כדאמרינן לעיל שהלכו שבט שמעון אצל זמרי בן סלוא נשיאם: משה דן דיני נפשות, ואתה יושב ושותק".

המהרש"א העיר שחז"ל הסבירו בשני מקומות שזמרי היה נשיא שבט שמעון, ואף על פי שהתורה כתבה שהוא היה נשיא בית אב, הכוונה היא שהוא היה גם נשיא השבט.

אבל המהרש"א לא התייחס לשאלה מדוע התורה כתבה רק שהוא היה נשיא בית אב, ולא כתבה את יחוסו היותר גדול, שהוא היה נשיא השבט. כתב על כך ה"ברכת אשר"² כאן שהתורה חסה על כבודו של שבט שמעון, ולא רצתה לפרסם את גנותו, שנשיא השבט חטא בחטא חמור כל כך, ולכן כתבה רק שהוא היה "נשיא בית אב לשמעוני"³.

ואם תשאל: אם התורה חסה על שבט שמעון - שהיא לא תאמר אפילו שהוא היה נשיא בית אב!

שאלה מעין זו שאל "אור החיים" הקדוש (בפסוק י"ד): "ושם איש ישראל - קשה ממה נפשך: אם חפץ ד' לגלות המוכים היה לו להזכירם בשעת מעשה,

² לרבי אשר וסרטיל, ירושלים תשע"ג.

³ כך כתב ב"ברכת אשר": "ומבואר ב'משכיל לדוד' שחס הכתוב על כבודו של שבט שמעון, ולכן לא פירסם שהיה נשיא השבט כולו". ועיין בדברי ה"משכיל לדוד" עצמו, שהדברים שם פחות חדים, שכך כתב: "ומכל מקום כאן, דמיירי לגנאי, לא אמר הכתוב אלא: 'נשיא בית אב'. כלומר: למשפחתו, דהיינו משפחת השאול".

כשאמר: 'והנה איש מבני ישראל' (בפסוק ו'), שם היה מקום להזכירו ולומר: 'והנה איש וגוי' זמרי וגוי, וכשהזכיר גם כן המדינית היה לו להזכיר שמה. ואם תורה כסתה עליהם, כדרך שכסתה על המקושש בשבת - למה נמלך להזכיר שמם, והוצרך גם כן להוסיף עוד תיבות יתירות בתורה. שאם היה מזכיר שמם למעלה, לא היה צריך לומר פעם שניה: 'ושם איש וגוי' ושם האשה' וגוי! אכן הנה האדון ברוך הוא אינו חפץ לזלזל אפילו ברשעים לפרסם מי בעלי דברים המתועבים, ומקושש יוכיח. גם במה שלפנינו תראה שלא גילה אותם בשעת מעשה, אלא דווקא אחר שהזכיר שבח פינחס, אשר פעל ועשה מהמפעל הטוב שקנא לדי' וכפר על בני ישראל, זכר גם כן כי לא קנא באדם פחות, אלא באדם גדול, נשיא בית אב, עם האשה ראש הקליפות, ואביה מלך, כאומרו: 'ראש אומות בית אב', ונתעבה במיתה בזויה לעין כל. ובכל כיוצא בזה שמו יתברך מתקדש, לזה יחסה לומר: 'בת מלך היא', והגם שיש זלזול לאיש ישראל, לא יגרע מצדיק עינו, כדרך אומרו: 'זכר צדיק לברכה' (משלי י, ז) הגם שישם רשעים ירקב' באמצעות כן. ואולי כי להודיעך בא הכתוב שלא השיג השבת החמה וכו' אלא באמצעות דבר זה שעשה הקנאה בנשיא, ונתקדש שמו קידוש גדול, ונכנע כח הס"מ ומאס העון כל כך בעיני כל, בזה השיב חמה ויכפר וגוי, אבל זולת זה, הגם שהיה מקנא לדי' באדם הדיוט, לא היה משיג כל הדרגות הרשומות. ודקדק לומר 'ושם איש', ולא הספיק במאמר 'ושם המוכה' וגוי לפי דרכינו ירצה לשון חשיבות, לומר כי היה חשוב ומעולה בישראל, ועם כל זה לא נרתע צדיק זה מעשות בו מעשה הנפלא".

אם כן התורה כתבה את יחוסו של זמרי כדאי להגדיל את מעשהו של פינחס, ולהסביר שדווקא בגלל יחוסו של זמרי הצליח פינחס להשיב את חמת ד'.

2. הסבר ה"אזנים לתורה"

ה"אזנים לתורה" (בפסוק ג) חלק על דברי ה"משך חכמה", וכתב הסבר אחר: "וידבר משה ואלעזר הכהן, ואילו הנשיאים לא השתתפו במנין הזה, ואף על פי שהשתתפו במנין שבמדבר סיני! והטעם לזה לא רק משום שאחד מן הנשיאים עשה מעשה זמרי, שאי אפשר שנשיא אחד יחטא ועל כל הנשיאים יקצוף ד'! אלא מפני ש'התחילו השבטים כולם מבזים את פינחס: הראיתם בן פוטי זה שפיטם אבי אמו עגלים לעבודה זרה, והרג נשיא שבט מישראל' (סנהדרין פב ע"א). הרי שכבוד הנשיאים היה גדול בעיניהם מכבוד שמים. לפיכך לא שיתף הקב"ה את הנשיאים במנין זה, למען דעת שבמקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לנשיא, ומצוה להורגו אם הוא מורה לעם לעבור על דברי תורה, ובפרט אם הוא מחזיק ידי עוברי עבירה".

ב. מדוע בפרשתנו מפורטות המשפחות?

1. הסברי הרמב"ן

כתב הרמב"ן (פסוק ה): "חנוך משפחת החנכי - אולי כאשר נתחלקה הארץ לשבטים, על דעת רבותינו (ב"ב קכב ע"א), ונטל שבט שמעון המועט, כשבט יהודה המרובה חלק כחלק, כך נתחלקה לבתי אבות ליורדי מצרים, ועשו מנחלת ראובן ארבעה חלקים, והיה חלק משפחת החנוכי כחלק משפחת הפלואי וחצרון וכרמי, אף על פי שאינן שוות במספר שמות לגולגלותם, וזה טעם המנין הזה שימנו **המשפחה** ליורדי מצרים, ולא יזכיר 'לגולגלותם', ואף על פי שיזכיר מספרם בכלל. ומה שאמר: 'לרב תרבו נחלתו' (להלן פסוק נד), בבני המשפחה, שנטלו איש לפי פקודיו לגולגלותם. ומפני זה יזכיר בספר יהושע בחלוקת הארץ 'למשפחותם': ויהי הגורל למטה בני יהודה למשפחותם' (יהושע טו, א), וכן בכולם. או יהיה טעם 'למשפחותם', לכל משפחות השבט. או שחלקו הארץ למשפחותם, וכל משפחה ומשפחה היה חלקם במקום אחד, ולא תתערב במשפחה אחרת, והוא הנכון בעיניי". לפי הפירוש הראשון כל משפחה קיבלה חלק שוה, אף על פי שמשפחה אחת היתה גדולה והאחרת קטנה.

לפי הפירוש השני והשלישי לא קיבלה כל משפחה חלק שוה למשפחה אחרת, אלא כל משפחה קיבלה חלק לפי גודלה, והכתוב בא להדגיש שכל המשפחות קיבלו חלק, וכל משפחה קיבלה חלק במקום מסויים, ולא התערבה במשפחה אחרת⁴.

2. הסבר ה"אזנים לתורה"

הסבר אחר כתב בספר "אזנים לתורה" (בפסוק ה' בד"ה "משפחת החנכי" השני): "כשהיו בני ישראל במדבר 'בבית אחד' תחת ענני הכבוד, ואוכלים משולחן אחד לחם שמים, ושותים מים מבאר אחת - היו כמו משפחה אחת, ורק הדגלים הפרידו בין שבט לשבט. לפיכך כשנמנו בני ישראל במדבר סיני אין זכר למשפחות, רק לשבטים. אבל בערבות מואב כשנמנו על מנת לחלק להם תיכף את הארץ... רמו ד' להם שיגורו שם משפחות משפחות לקיים את הקשר המשפחתי".

⁴ עיין בביאור הרב חד"ש שלפי הפירוש השני בא הפסוק ביהושע להדגיש שכל המשפחות היו במקום אחד, בניגוד לשבט מנשה, שנטלו בשני מקומות. ועוד ציין לרמב"ן בסוף פסוק נד, שם כתב הרמב"ן שהמשפחות לא קיבלו חלק שוה, אלא לפי גודלן, וכן כתב בפירוש "בית היין", ועיין גם ברמב"ן בפסוק נה.

3. הסבר נוסף

אולי ניתן להוסיף שבמדבר, שנמנו למלחמה, לא היו מחולקים לפי משפחות, כדי שלא יסתכנו בני רבים מאותה משפחה בקרב אחד, כשם שמצאנו אצל בני ישי, שרק שלושת הגדולים הלכו למלחמה (שמואל א יז, יג), אף על פי שכולם היו בגיל גיוס⁵, אבל עכשיו, שנמנו לשם חלוקת הארץ נמנו לפי משפחות⁶.

ג. מדוע בפרשתנו קודם שבט מנשה לשבט אפרים, בניגוד לפרשת במדבר?

סדר השבטים בפרשתנו זהה לסדר השבטים בפרשת במדבר - לפי הדגלים, כשראובן ראשון, מלבד הבדל אחד: בפרשתנו שבט מנשה קודם לאפרים, בניגוד לפרשת במדבר, ששבט אפרים קודם למנשה. הסדר בפרשת במדבר מובן, שכן אפרים הוא ראש הדגל, וכן בירך יעקב את יוסף: "יְשַׁמְךָ אֱלֹקִים כַּאֲפְרַיִם וּכְמִנְשָׁה, וַיֵּשֶׁם אֶת אֲפְרַיִם לִפְנֵי מִנְשָׁה" (בראשית מח, כ), וצריך ביאור מדוע בפרשתנו הוקדם מנשה לאפרים. נאמרו על כך מספר הסברים:

1. הסבר הראב"ע

כתב הראב"ע (בפסוק י"ב): "...מנשה קודם אפרים, ובמדבר סיני הפוך, והנכון שזה בעבור מספרם, כי בני אפרים יוסיפו על בני מנשה במדבר סיני שמונת אלפים ושלושת מאות, ובערבות מואב יוסיפו בני מנשה על בני אפרים עשרים אלף ומאתים". כן כתבו מפרשים נוספים⁷. יש להדגיש שדווקא בין שני בני יוסף נהפך הסדר בגלל המנין, אבל אין הכוונה לומר שהשבטים סודרו לפי גודלם, שכן במנין הראשון שמעון היה רב מראובן, ויהודה היה רב משמעון, ואף על פי כן ראובן קדם לשמעון, ושמעון קדם ליהודה.

⁵ עיין שם טז, י-יא ושם כז, ז ברש"י ושמ"ב ה, ד.

⁶ יש להעיר שרש"י כתב בפרשת דברים (א, ח) שאילו לא שלחו מרגלים לא הוצרכו לכלי זיין, כך שלפי דבריו עולה לכאורה שהמנין לא היה לשם מלחמה. אבל יש לומר שאף על פי כן היו צריכים להתכונן למלחמה בדרך הטבע, כמו שכתב הרמב"ן שם (א, מה), ועיין במאמר הראשון בספר זה. ⁷ החזקוני (בפסוק כט), הרמב"ן בפרשת במדבר (א, לב) וה"אזניים לתורה" (בפסוק כח).

2. הסבר החזקוני והרמב"ן

הסבר אחר כתב החזקוני (בפסוק כ"ט): "אבל כאן, שנמנו בשביל חלוקת הארץ, הקדים מנשה לאפרים, לפי שחצי שבטו לקחו נחלתם תחילה בעבר הירדן". וכן כתב הרמב"ן בפרשת במדבר (א, לב).
כלומר: כיון שהמנין שבפרשתנו נעשה לצורך חלוקת הארץ, ושבט מנשה קיבל את נחלתו לפני שבט אפרים, שכן חצי שבט מנשה קיבל את נחלתו בעבר הירדן המזרחי, לפני כל השבטים שבעבר הירדן המערבי, לכן הוא הוקדם לאפרים.

3. הסבר ה"לקח טוב"

הסבר שלישי כתב ה"לקח טוב" (בפסוק ל"ד): "אלה משפחת מנשה ופקדיהם שנים וחמשים אלף ושבע מאות - ובמדבר סיני היו לבני מנשה בן יוסף שנים ושלושים אלף ומאתים. עדפו בני מנשה עשרים אלף וחמש מאות. כי מצאנו בנות צלפחד ממשפחותם היו, והיו צדקניות. ואם הבנות כן, כל שכן הזכרים, ולפיכך הקדים בערבות מואב פקודי מנשה לפקודי אפרים".

על מה שכתב ה"לקח טוב" בסוף דבריו יש להעיר ממה שכתב רש"י (בפסוק סד): "ובאלה לא היה איש וגו' - אבל על הנשים לא נגזרה גזרת המרגלים, לפי שהן היו מחבבות את הארץ. האנשים אומרים: 'נתנה ראש ונשובה מצרימה' (במדבר יד, ד), והנשים אומרות: 'תנה לנו אחוזה' (במדבר כז, ד). לכך נסמכה פרשת בנות צלפחד לכאן".

רואים מכאן שאדרבא, הנשים היו צדקניות, והגברים לא! וכיצד אמר ה"לקח טוב שאם הנשים היו צדיקות כל שכן הזכרים.

אמנם מותר ל"לקח טוב" לחלוק על רש"י, אבל יש לציין שדברי רש"י מקורם בדברי חז"ל בספרי (פיסקא קלג) ובספרי זוטא (כז, א).

ואמנם בדברי אגדה מותר למפרשים לחלוק גם על הסבר חז"ל, מכל מקום לכתחילה אנו מעדיפים ליישב אותם עם דברי חז"ל, ובמיוחד שחז"ל אמרו את דבריהם מכח דיוק בפסוקים.

מצד שני יש לחזק את דברי ה"לקח טוב" ממה שכתב רש"י על הפסוק "ותקרבה בנות צלפחד, בן חפר, בן גלעד, בן מכיר, בן מנשה, למשפחת מנשה בן יוסף" (במדבר כז, א): "למשפחת מנשה בן יוסף - למה נאמר? והלא כבר נאמר: 'בן מנשה! אלא לומר לך: יוסף חבב את הארץ, שנאמר: 'והעליתם את עצמותי מזה' (בראשית נ, כה), ובנותיו חבבו את הארץ, שנאמר: 'תנה לנו אחוזה' (במדבר כז, ד). וללמדך שהיו כולם צדיקים, שכל מי שמעשיו ומעשה אבותיו סתומים, ופרט לך הכתוב באחד מהם ליחסו לשבח, הרי זה צדיק בן צדיק". אם כן רואים אנו שמשפחות מנשה ולפחות משפחת מכיר בן מנשה היו צדיקים ואהבו את הארץ.

ואם כן יש לומר שאף על פי שבאופן כללי היו גברים רבים שלא חיבבו את הארץ, בשבט מנשה ובמיוחד במשפחת מכיר בן מנשה הגברים חיבבו את הארץ.

4. הסבר רבנו מיוחס

הסבר רביעי כתב רבנו מיוחס (בפסוק נא): "כדרך שנמנו במנין הראשון כך נמנו במנין השני, אלא שלהלן הקדים אפרים למנשה, וכאן הקדים מנשה לאפרים, לומר ששניהם שקולים".

יש לציין שישוד זה ששינוי הסדר מראה על כך שהאנשים או הדברים שקולים מופיע ברשימה בסמוך (כז, א) לגבי בנות צלפחד, וברשימה בפרשת וארא (ו, כו) לגבי משה ואהרן.⁸

5. הסבר הנצי"ב

הסבר חמישי כתב הנצי"ב בפרשת במדבר (ב, כ): "אף על גב דאפרים היה ראש הדגל, הינו משום שהנהגת המדבר היתה ניסית, ובזה גדול כח אפרים. אבל מכל מקום מה שנדרשו להליכות העולם היה מנשה גדול מאפרים. ומזה הטעם היה במנין דפרשת פינחס קודם מנשה לאפרים, משום דכניסתם לארץ היה יותר נוטה להליכות הטבע, ובזה מנשה קודם".⁹

סיכום

א. על אי השתתפות הנשיאים במנין שבפרשתנו נאמרו שני הסברים:

1. כיון שנשיא שבט מישראל חטא בחטא חמור וגרם לנפילת כ"ד אלף אנשים מישראל, ירדו כל הנשיאים ממדרגתם ולא היו ראויים להשתתף במנין ("משך חכמה").

2. כיון שישראל הקפידו על פינחס שהרג נשיא שבט מישראל, ולא הקפידו על כבוד שמים, רצה ד' להראות שכבוד שמים חשוב יותר מכבוד הנשיאים, ולכן לא שיתף אותם במנין ("אזנים לתורה").

ב. על פירוט המשפחות בפרשתנו נאמרו חמישה הסברים:

⁸ ועיין גם במשנה בכתות (פ"ו מ"ו) לגבי כבוד אב ואם, ולגבי הקרבת כבשים ועזים, ותורים ובני יונה.

⁹ עיין גם בספר "לקוטים והערות על התורה" בפרשתנו (כו, כח) בשם ספר "ישועות יעקב" על התורה בפרשת ויחי, שכתב כעין זה.

1. כדי ללמדנו שכל משפחה קיבלה חלק שוה, אף על פי שמשפחה אחת היתה גדולה והאחרת קטנה (רמב"ן).
2. אף על פי שכל משפחה לא קיבלה חלק שוה למשפחה אחרת, אלא כל משפחה קיבלה חלק לפי גודלה, הכתוב בא להדגיש שכל המשפחות קיבלו חלק (רמב"ן).
3. שכל משפחה קיבלה חלק במקום מסויים, ולא התערבה במשפחה אחרת (רמב"ן).
4. כדי להדגיש שבמדבר היו כל בני ישראל כעין משפחה אחת גדולה, אבל בכניסתם לארץ עליה להיות מחולקים לפי משפחות ("אזנים לתורה").
5. כדי להדגיש שבמדבר לא הלכו למלחמה באותה חזית מספר גדול של אחים מאותה משפחה.

ג. על הקדמת שבט מנשה לשבט אפרים בפרשתנו נאמרו חמישה הסברים :

1. כיון ששבט מנשה היה גדול יותר משבט אפרים במספר אנשיו (ראב"ע).
2. כיון ששבט מנשה קיבל את נחלתו בארץ ישראל לפני שבט אפרים (חזקוני ורמב"ן).
3. כיון ששבט מנשה היה צדיק יותר משבט אפרים ("לקח טוב").
4. ללמדנו ששבט מנשה ושבט אפרים שקולים (רבנו מיוחס).
5. כיון ששבט מנשה היה גדול יותר משבט אפרים בהליכות הטבע שמתאימות לארץ ישראל (הנצי"ב).

יש לציין שישנה השוואה נוספת בין המנין בפרשתנו למנין בפרשת במדבר, אבל כיון שהשוואה זו דורשת עיון רב יוחד לה מאמר בפני עצמו : המאמר הבא.